
Istraživanja

Izvorni znanstveni članak

37.035

Primljeno: 6. prosinca 2004.

**Spolne razlike i školsko iskustvo u razvoju svijesti i prakse
građanstva mladih**

VLADIMIR VUJČIĆ*

Sažetak

U ovom radu provedene su dvije analize. Prva se odnosi na analizu spolnih razlika u razvoju građanske svijesti (razumijevanju građanstva) i prakse građanstva (practiciranju građanstva), a drugi se odnosi ponajprije na analizu varijabli "školskog iskustva" (školske klime ili opažene mogućnosti za otvorenu razrednu raspravu, te varijabli opaženih zadataka školskog učenja ili odgoja) na očekivano glasovanje na izborima u odraslo doba.

Dobivene smo podatke usporedili sa sličnim međunarodnim komparativnim istraživanjima (IEA studija, 2001., istraživanje C. Hahn, 1998.). Istraživanje je pokazalo da se spolne razlike smanjuju u građanskoj političkoj svijesti i kulturi mladih, ali da ne nestaju te da postoje znatne razlike među pojedinim zemljama u vezi s tim. Naše istraživanje pokazalo je da postoje znatne razlike među spolovima u razumijevanju građanstva, a nešto manje u praksi građanstva među srednjoškolicima. Međutim, te razlike nisu osobito jake. Sve upućuje na zaključak kako više nije opravdano govoriti o građanskoj političkoj kulturi kao "muškoj kulturi", iako spol još uvijek proizvodi znatne razlike, ali ne više samo u korist muškog spola. Put prema uravnoteženoj građanskoj političkoj kulturi, barem što se spola tiče, nije još uvijek završen. Drugo, naše je istraživanje pokazalo da političko obrazovanje učenika i opaženi zadatci političkog odgoja u školama imaju znatan utjecaj na očekivano glasovanje na izborima u odraslo doba. To potvrđuje tezu kako školsko političko obrazovanje vrijedi, pa makar i u ograničenim iznosu i samo za ključne varijable građanske svijesti i prakse.

Ključne riječi: građanstvo, mladi, političko obrazovanje studenata, spol, spolne razlike

* *Vladimir Vujčić*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Opća pedagogija, Didaktika i Metodika političkog obrazovanja.

Uvod

Iako spol nije jedina varijabla koja utječe na razlike u svijesti i praksi građanstva učenika, ipak ovu varijablu treba posebno analizirati. Naime, brojna istraživanja u svijetu, napose istraživanje IEA studije o građanstvu, pokazuju da je spol učenika značajni izvor varijabiliteta u različitim dimenzijama građanske svijesti i prakse građanstva, iako u različitim zemljama djeluje različito (Amadeo/Tortney-Purta/Lehmann/Husfeldt/Nikolova, 2002.).

Ovdje nećemo detaljnije raspravljati o kritici građanske političke kulture koju su 1963. godine teorijski razradili G. Almond i S. Verba. Međutim, Carole Pateman smatra da su Almond i Verba razvili koncept građanske kulture koji nije primjeren demokraciji jer zastupaju isključivo liberalni pojam građanstva. Ona tvrdi da je takvo građanstvo univerzalističko i ne uzima u obzir stvarne socioekonomske i spolne razlike među ljudima te utjecaj ovih razlika na strukturiranje njihovih političkih kultura. Pateman, naime, smatra da je građanska politička kultura obilježje višega socioekonomskog statusa i muškog spola. Ona kategorički tvrdi da je građanska politička kultura “muška kultura”. Žene su u građanskoj političkoj kulturi, kao balansiranoj kulturi, na neaktivnoj strani ravnoteže (Pateman, 1998.: 134-170), odnosno u pasivnoj poziciji. Tako je građanska politička kultura koju zastupaju Almond i Verba, “spolno podijeljena kultura” (Pateman, 1998.: 148). Ovu tezu, dakako, treba empirijski provjeravati. Zato smo odlučili vidjeti, a koliko je moguće i međunarodno komparirati, je li teza C. Pateman ispravna, tj. jesu li neke važne komponente svijesti i prakse građanstva učenika i danas, kao komponente građanske kulture, prije svega komponente muškog spola, ili to nije tako. Postavlja se pitanje je li građanska politička kultura i danas, barem u strukturi mlade generacije, spolno podijeljena kultura? Naši podatci mogu dati barem djelomičan odgovor na postavljeno pitanje.

Međutim, prije analize naših podataka, treba reći da je dobar prilog o utjecaju spola na različite dimenzije političke kulture (osobito mladih) napravila Carole L. Hahn (1989.). Ona je, naime, utvrdila da postoje studije koje dokazuju postojanje spolnih razlika, tj. da su muški ispitanici bolji u političkom znanju, interesu i ponašanju, ali da postoje i studije koje pokazuju suprotno, tj. da barem ne postoje takve spolne razlike u političkoj kulturi (Hahn, 1998.: 107). Hahn je, pak, u svome međunarodnom komparativnom istraživanju političke kulture učenika (srednjoškolaca) u pet zemalja (istraživanje je provedeno 1986. i 1993.) utvrdila (osobito za 1993. godinu) da nije bilo spolnih razlika na četirima skalama političkih stavova (za politički interes, efikasnost, povjerenje i pouzdanost). Međutim, u nekim zemljama te su razlike ipak bile znatne – dok u Engleskoj, Nizozemskoj i SAD-u nisu postojale razlike, u Njemačkoj i Danskoj jesu, jer su muški ispitanici imali višu razinu političkog interesa nego žene (učenice) (Hahn, 1998.: 111). U cjelini je, dakle, zaključuje autorica, utvrđeno malo razlika u političkim stavovima učenika prema spolu u različitim zemljama. Ona je također utvrdila da su spolne razlike u pet ispitanih zemalja na skalama o slobodi izražavanja i političkoj toleranciji bile male ili statistički beznačajne. Iako su sredine za muške težile da budu više nego za žene na skali slobode izražavanja, te one za žene nešto više na skali političke tolerancije, veličina utvrđenih efekata spola bila je dosta mala (za različite zemlje u rasponu od 0,03 do 0,27) (Hahn, 1998.: 173). I ovi su rezultati utjecali na našu odluku da ovdje prikažemo učinke spola na različite dimenzije političke kulture hrvatskih srednjoškolaca.

Elementi metodologije

Istraživanje je provedeno na uzorku od otprilike 850 učenika završnih razreda različitih tipova srednjih škola u Hrvatskoj. Uzorkom je obuhvaćeno otprilike 55% učenica, te 45% učenika iz različitih tipova škola i različitih sredina (regija). Uzorak je zanimljiv i zbog toga što je riječ o mladima (srednjoškolcima) koji će ubrzo postati glasači na političkim izborima.

Ovdje smo proveli jednostavnu analizu utjecaja spola na dvije skupine varijabli: na različite mjere (dimenzije) građanske svijesti učenika (razumijevanja građanstva) i na različite mjere građanske prakse (građanskog djelovanja) učenika (Vujčić, 2003.: 3-37). Međutim, prije toga smo proveli faktorsku analizu glavnih komponenti za gotovo sve mjere o građanstvu – tako smo definirali mjere svijesti o građanstvu i praksi građanstva. Zapravo, na taj smo način dobili smislene i konzistentne (dosta homogene) varijable o svijesti i praksi građanstva učenika. Nakon što smo tako utvrdili mjerne karakteristike dobivenih varijabli, mogli smo pristupiti istraživanju njihovih veza sa spolom učenika.

Primjenom faktorske analize glavnih komponenti i alfa-indeksa o pouzdanosti dobivenih varijabli (kompozitnih mjera) mogli smo definirati sljedeće dimenzije građanske svijesti i prakse građanstva učenika:

A. Indeksi građanske svijesti:

1. građanski identitet (centralnost građanskog identiteta); 2. model građanstva (komunitarno-liberalna dihotomija: jedni su orijentirani više prema komunitarnoj, a drugi prema liberalnoj koncepciji građanskog identiteta); 3. svijest o dobrom odraslom građaninu imala je nekoliko subdimenzija: 3.1. socijalno aktivno građanstvo (sudjelovanje u aktivnostima socijalnih pokreta; zapravo, dobar je građanin onaj koji sudjeluje u različitim socijalnim pokretima); 3.2. konvencionalno dobro građanstvo (dobar građanin je onaj koji glasuje na izborima, sudjeluje u političkim raspravama, prati političke događaje itd.); 3.3. domoljubno građanstvo (dobar građanin je onaj koji je lojalan svojoj zemlji, služi vojsku radi obrane zemlje itd.); i 3.4. socijalno-legalno građanstvo (dobar građanin poštuje zakone, respektira javne djelatnike, spreman je na rad i marljivost); 4. svijest o pravima sastojala se od dviju subdimenzija: 4.1. svijesti o socijalnim pravima i 4.2. svijesti o političkim pravima, i konačno, 5. svijesti o socijalnim i političkim dužnostima prikazana je kao zajednički indeks.

B. Indeksi prakse građanstva (stvarnog i očekivanoga građanskog djelovanja):

1. politički interes (opći interes za politiku); 2. politički razgovori (razgovor o politici s prijateljima, u obitelji i različitim drugima); 3. praćenje vijesti u medijima (na radiju, u novinama i TV), 4. očekivana politička (građanska) participacija sastojala se od dvaju indeksa: 4.1. očekivano konvencionalno djelovanje u odraslo doba (glasovanje na izborima, pisanje u novinama o javnim problemima, kandidat na izborima itd.) i, 4.2. očekivano protestno djelovanje u odraslo doba (zaposjedanje zgrada, ulica i pisanje grafita kao način prosvjeda).

Spolne razlike: analiza rezultata

Ovdje smo istražili utjecaj spola učenika na njihovo razumijevanje građanstva i praksu građanskog djelovanja, tj. na upravo definirane mjere te svijesti i prakse njihova građanstva. Taj utjecaj samo istražili preko analize varijance i eta-odnosa (mjera o povezanosti) između spola kao nominalne varijable i navedenih zavisnih varijabli s kontinuiranim obilježjima.

Tablica 1. Utjecaj spola na svijest i praksu građanstva učenika

Indeksi	Arit. sredine		Povezanost
	Muški	Žene	Eta-odnos
Indeksi građanske svijesti:			
1. građanski identitet	3,03	3,17	0,06
2. model građanstva (l/k)	1,57	1,44	0,13*
3. socijalno-aktivno građanstvo	15,58	16,50	0,19*
4. konvencionalno građanstvo	10,57	11,37	0,19*
5. domoljubno građanstvo	9,50	9,38	0,03
6. socijalno-legalno građanstvo	9,14	9,55	0,14*
7. svijest o pravima: socijalna prava	15,08	15,41	0,13*
8. svijest o pravima: politička prava	17,15	17,51	0,08
9. svijest o dužnostima	23,46	24,08	0,12*
Indeksi prakse građanstva:			
1. politički interes	2,04	2,00	0,03
2. politički razgovori	6,75	6,88	0,03
3. praćenje vijesti u medijima	8,55	8,70	0,04
4. konvencionalno djelovanje	11,96	12,73	0,12*
5. protestno djelovanje	5,05	4,27	0,21*
6. politička tolerancija	11,62	13,73	0,22*

Nap.: *razina znač. $p < 0,01$.

U navedenoj tablici odmah možemo primijetiti da postoji veći broj razlika u varijablama građanske svijesti nego u varijablama građanskog djelovanja učenika, koje se mogu pripisati spolu. Naime, spol proizvodi razlike samo u pola varijabli građanskog djelovanja (prakse građanstva), dok je izvor varijabiliteta u gotovo 80% varijabli građanske svijesti. To znači da manje utječe na razlike u građanskoj praksi nego na razlike u razumijevanju građanstva.

Pritom treba istaknuti da je spol učenika izvor razlika u gotovo svim varijablama građanske svijesti, osim u dvjema (domoljubno dobro građanstvo i građanski identitet). Dakle, ne postoje spolne razlike na dimenziji "dobar građanin": domoljubno građanstvo, te na dimenziji građanskog identiteta (centralnost građanstva u svijesti učenika). Čini se da su najveće razlike na dvjema subdimenzijama svijesti o "dobrom građaninu"

– na svijesti o konvencionalnom građanstvu i na svijesti o socijalno-aktivnom građanstvu (sudjelovanju u socijalnim pokretima). U obama slučajevima, kao i u svim drugim slučajevima gdje postoje razlike, ove su razlike u korist učenica (ženskog spola). Etaodnosi pokazuju da je veza između spola i ovih mjera svijesti o dobrom građanstvu dosta značajna. Ove su veze osobito zanimljive jer je IEA studija pokazala da nema razlika po spolovima na dimenziji konvencionalno dobrog građanina u četrnaest zemalja (osim u Čileu). Naši podatci pokazuju da u nas postoji spolna razlika na ovoj dimenziji.

IEA studija je također pokazala da na dimenziji svijesti o socijalno-aktivnom građanstvu (sudjelovanje u socijalnim pokretima kao mjeri dobrog građanina) postoje spolne razlike u polovini ispitanih zemalja (Sloveniji, Švedskoj, Norveškoj, Portugalu itd.). Naši podatci pokazuju da u nas postoje spolne razlike te da učenice bolje razumiju važnost sudjelovanja u socijalnim pokretima kao obilježje dobroga odraslog građanina, nego što to čine učenici.

Mogli bismo, dakle, zaključiti da je u nas spol učenika znatan izvor varijacija u razumijevanju različitih dimenzija građanstva te da su učenice na gotovo svim dimenzijama superiornije od učenika. Ako bismo, dakle, prema ovim rezultatima sudili o kritici građanske političke kulture kao “muške kulture” (C. Pateman), onda možemo reći da danas u nas ta teza više ne vrijedi.

Situacija je, međutim, nešto drukčija kad su u pitanju spolne razlike u odnosu na praksu građanstva učenika. Ovdje su spolne razlike manje prisutne, iako na nekoliko dimenzija prakse građanstva imaju znatan utjecaj. Zanimljivo je da u IEA studiji postoji znatna spolna razlika u gotovo svim ispitanim zemljama (četrnaest zemalja) u odnosu na politički interes učenika (osim u trima zemljama: Švedskoj, Rusiji i Latviji) jer su muškarci politički zainteresiraniji nego žene, dok u nas ne postoji takva razlika. U nas je politički interes jednako distribuiran među spolovima. I to kao da svjedoči da građanska politička kultura ide prema normalnoj raspodjeli u populaciji građana. Kad je posrijedi praćenje vijesti u medijima, spolne su razlike postojale, ali uglavnom u praćenju vijesti na radiju, dok u nas nisu postojale znatne spolne razlike na ukupnoj dimenziji praćenja vijesti, kao i na dimenziji političkih razgovora.

Zanimljivo je vidjeti spolne razlike u očekivanoj građanskoj participaciji. U IEA studiji očekivana participacija u konvencionalnim aktivnostima u manje od pola ispitanih zemalja bila je posljedica spolne razlike, tako da su u svim slučajevima muški imali više izgleda sudjelovati u konvencionalnim aktivnostima nego žene. Znači da u IEA studiji spol djeluje na očekivano konvencionalno djelovanje (sudjelovanje na izborima itd.) u pola zemalja i to u korist muških ispitanika. U našem slučaju postoje spolne razlike, ali je djelovanje suprotno: učenice bi vjerojatno prije nego učenici sudjelovale u konvencionalnim građanskim aktivnostima. Međutim, spol djeluje u istom smjeru kao i u IEA studiji što se tiče očekivanog djelovanja u ilegalnim aktivnostima (protestno djelovanje) jer su u svim zemljama, pa tako i u nas, muškarci spremniji djelovati u ovim aktivnostima nego žene. Izgleda, dakle, da je protestno djelovanje “muško djelovanje”. U ovome smislu čini se da je građanska politička kultura još uvijek muška kultura.

Možemo, dakle, zaključiti da spol učenika djeluje na razlike u političkom interesu i socijalno-aktivnom građanstvu, dok u nas nema razlika u političkom interesu, ali postoje znatne razlike u gotovo svim dimenzijama građanske svijesti i trima dimenzijama

prakse građanstva (konvencionalno djelovanje, protestno djelovanje i politička tolerancija). Zanimljivo je da je politička tolerancija ovaj puta bila razvijenija u učenica, nego u učenika. Sve to govori u prilog tezi da dolazi do pomicanja razvoja građanske kulture u ženskoj populaciji, tako da bi se u nas već moglo govoriti o građanskoj kulturi, osim u nekim dimenzijama (protestno djelovanje), kao ženskoj političkoj kulturi. Međutim, za ovakav je zaključak još rano; potrebne su vremenske serije podataka da bismo o tome mogli pouzdano govoriti. Ali nema sumnje da je spol, kao biološka i socijalna pojava, važan izvor razlika u građanskoj svijesti i praksi građanstva učenika u nas i u svijetu, iako istraživanje C. Hahn pokazuje tendenciju prema uravnoteženom djelovanju spola. U nas su spolne razlike čak češće i jače nego u mnogim drugim analiziranim zemljama.

Spol je, dakle, važno istraživati kao izvor varijacija u različitim dimenzijama demokratske političke kulture. Mogli bismo postaviti hipotezu da je uravnoteženo djelovanje spola, kao što pokazuju istraživanja C. Hahn, dobar znak za ravnomjernost u razvoju građanske političke kulture u ljudskoj populaciji, tj. da građanska politička kultura nije dominantno muška ili dominantno ženska, nego da je doista spolno uravnotežena kultura.

Školsko iskustvo i očekivano glasovanje na izborima

Ovdje ne namjeravam razraditi kompleksan model izvora građanske svijesti i prakse građanstva učenika, nego ćemo se usmjeriti samo na pokušaj objašnjenja izvora, prema uzoru na IEA studiju, očekivanoga (anticipiranog) glasovanja na izborima u odraslo doba. Ovo očekivano glasovanje na izborima predstavlja jednu komponentu u očekivanoj "praksi građanstva" učenika, a ujedno je jedna možda najznačajnija, iako elementarna, komponenta građanske političke kulture ljudi u demokraciji. Spremnost sudjelovanja na izborima možda je, kao i mjera o političkom interesu, ključna i kriterijska varijabla ukupne građanske svijesti i demokratske političke kulture ljudi. Bez ove svijesti i spremnosti demokracija jednostavno ne može funkcionirati. Zato su autori u IEA studiji ovu varijablu (spremnost na izbornu glasovanje) s pravom uvrstili kao ključnu zavisnu varijablu u svoja istraživanja političke kulture. To je razlog što smo se i mi opredijelili za takav postupak u ovoj analizi.

Ovdje nas prije svega zanima koliko neke važne varijable "školskog iskustva" (školske klime i školskog učenja) mogu imati utjecaja na očekivano glasovanje na izborima u odraslo doba. S obzirom na to da se bavimo problemom političke edukacije, jasno je da nas zanimaju utjecaji škole i školske prakse na neke ključne dimenzije građanstva učenika. Dakako, da bi se mogao odrediti doprinos varijabli školskog iskustva učenika, bilo je potrebno razraditi nešto složeniji model izvora očekivanog glasovanja. Ovdje smo se, radi komparabilnosti, opredijelili za sličan model koji je primijenjen u IEA studiji. Model je sadržavao nekoliko skupina varijabli. Jednu skupinu su činile "sociodemografske varijable" (spol, obrazovanje roditelja, kulturni status obitelji, subjektivna procjena materijalnog statusa obitelji); drugu skupinu su činile tzv. "medijske varijable" (praćenje vijesti u novinama i na televiziji); u treću skupinu ulazi politički interes učenika (kao važna mjera o stupnju njihove politizacije), te u našem modelu i odnos prema demokraciji kao obliku vladavine (riječ je o mjeri političke legitimacije); u četvrtu skupinu ulaze varijable "školskog iskustva" učenika.

“Školsko iskustvo” je sadržavalo neke važne mjere kao i u IEA studiji. To su mjere o školskoj klimi kao mogućnosti za otvorenu razrednu raspravu. Zapravo riječ je primjeni “metode razgovora” u nastavi. Drugu mjeru činili su podaci (subjektivne procjene) o školskom učenju, tj. koliko škole rade na ostvarivanju određenih zadataka odgoja (na razvoju suradnje, ekološke svijesti itd.). Usto, mi smo također uveli i mjeru političkog znanja, iako je u našem istraživanju ova mjera bila znatno uža od one u IEA studiji. Zato smo kao dopunu uveli kontrolnu mjeru zastupljenosti školskog predmeta iz područja političke edukacije (“Politika i gospodarstvo” – skraćeno “Pig”).

No, prije nego što prikazemo model utjecaja navedenih varijabli na očekivano glasanje na izborima, bilo je potrebno prikazati i definirati varijable školskog iskustva, osobito varijable “školske klime” i “školskog učenja”. Najprije ćemo prikazati varijablu “školske klime”, a potom “školskog učenja”.

Tablica 2. Školska klima (opažena mogućnost za otvorenu raspravu u razredu)

Stavke	IEA studija	Hrvatska
1. nastavnici poštuju naša mišljenja	79%	59%
2. učenici se potiču na vlastito mišljenje	82	65
3. učenici osjećaju slobodu neslaganja s učiteljima o političkim problemima	79	51
4. učenici mogu slobodno iznositi svoje mišljenje i kad je ono drukčije	84	70
5. nastavnici potiču raspravu o konfliktnim socijalnim i političkim problemima	64	43
6. nastavnici izlažu različite aspekte problema	74	58

Napomena: Navedeni su samo postotci za odgovore “ponekad” i “često”, dok su “rijetko” i “nikada” izostavljeni.

Iz prijašnjih IEA *Civic Education Study* (započetih 1971. i 1999.) bilo je očito da opažanje učenika same mogućnosti za otvorenu raspravu u nastavi ima znatan utjecaj na njihovo znanje i potporu demokratskim vrijednostima (Torney-Purta/Oppenheim/Farnen, 2001.). Učenička percepcija o otvorenoj mogućnosti za raspravu u razredu bila je prediktor za građansko znanje i građansko djelovanje u većini zemalja (IEA; 2002; 146). Zato je bilo važno ispitati kako i srednjoškolci opažaju “školsku klimu” (otvorenu raspravu) o socijalnim i političkim problemima, kao i općenito, te koliko to ima utjecaja na različite aspekte razvoja njihova građanstva. Iz podataka u navedenoj tablici posve je jasno da hrvatski srednjoškolci opažaju mogućnost za otvorenu raspravu u nastavi znatno ispod mogućnosti učenika u međunarodnoj studiji (IEA, 2002.). IEA studija također je pokazala da su postojale međunarodne razlike. Učenici u Danskoj, Estoniji, Rusiji, Švedskoj i Švicarskoj bili su osobito skloni opažanju mogućnosti za otvorenu raspravu u razredu, dok su učenici iz Čilea, Češke, Slovenije, Poljske itd., bili ispod međunarodne sredine na istoj skali. Slijedi analiza opažanja školskog učenja.

Tablica 3. Školsko učenje: opaženi ciljevi i zadatci

Stavke o školskom učenju	IEA studija	Slovenija	Hrvatska
1. učenje suradnje s drugim učenicima	90%	90%	83%
2. učenje razumijevanja ljudi s drukčijim idejama	82	77	82
3. učenje o zaštiti okoliša	64	61	54
4. učenje zanimanja za druge zemlje	66	54	54
5. učenje kako pridonositi rješavanju problema u zajednici	63	75	45
6. učenje domoljublja i lojalnosti zemlji	47	55	47
7. učenje o važnosti glasovanja na izborima	55	29	50

Napomena: Navedeni su podatci samo za one koji se na četveročlanoj skali “slažu” ili “jako slažu” s navedenim stavkama o školskom učenju.

Kako podatci u ovoj tablici pokazuju, 90% srednjoškolaca u IEA studiji opaža da su u školi učili surađivati u grupama s drugim učenicima, dok nešto manje od pola njih opaža da su učili o domoljublju i lojalnosti svojoj zemlji. Ovaj podatak potvrđuje, kako pišu autori ove studije, da su se u mnogim školskim sustavima patriotski rituali i tradicije smanjili, dok su se ciljevi odgoja za kooperaciju povećali. Dakako, međunarodne su razlike i u ovome pogledu znatne. Tako su zapažene i znatne razlike oko učenja u školama o važnosti glasovanja na nacionalnim ili lokalnim izborima. Samo otprilike 50% naših učenika opaža da su u školi učili o važnosti glasovanja. Međutim, ovdje je važno upozoriti da ni u IEA istraživanju, kao ni u našem, nije uočena konzistentna veza između opaženog učenja o važnosti glasovanja i procjene učenika da će glasovati na izborima kad postanu odrasli (očekivano glasovanje). Tako je, primjerice, u Sloveniji samo 29% učenika izjavilo da su u školi učili o važnosti glasovanja, a procjenu o očekivanom glasovanju na izborima referiralo je čak 85%. Nerazmjer je, dakle, vrlo velik. U Norveškoj je taj odnos bio 76% prema 92%, u Portugalu 41% prema 93% itd. (IEA, 2002; 132), dok je taj odnos u Hrvatskoj bio 50% prema 79%. Očito je, dakle, da učenici o važnosti glasovanja na izborima više uče u procesima političke socijalizacije u širem društvu, a ne samo u školi.

Kako je, pak, glasovanje na izborima osnovna politička aktivnost građana u demokraciji, ključna komponenta građanske političke kulture, nametnulo se samo po sebi pitanje koliko navedene varijable “školskog iskustva” utječu na razvoj učeničke svijesti o potrebi glasovanja na izborima. Međutim, za procjenu utjecaja varijabli školskog iskustva bilo je nužno kontrolirati i neke važne sociodemografske osobine učenika. A to su ponajprije spol, socioekonomski status (SES) koji je ovdje kontroliran preko obrazovne razine njihovih roditelja, te njihove subjektivne procjene materijalno-financijskog stanja njihove obitelji. U model smo uključili i tzv. medijske varijable (koliko učenici prate vijesti u novinama i na televiziji), te prema uzoru na IEA studiju i politički interes učenika. U model smo uključili samo jednu varijablu iz onih o “školskom učenju”, a to je opažanje učenika jesu li u školi učili o glasovanju na izborima. Smatrali smo, međutim, da je važno u model uključiti i to što učenici misle o demokraciji kao obliku vladavine

(to je mjera o političkoj legitimaciji sustava) jer smo pretpostavili da glasovanje na izborima nema značenje u onih učenika koji smatraju da demokracija nije najbolji oblik vladavine ili o tome nemaju stava. Iako naš model i onaj u IEA studiji nije u cjelini identičan (na primjer, u našem nema broja članova obitelji, očekivano školovanje, participacija u školskom vijeću, večernji izlasci), ipak mislimo da će usporedbe biti od koristi.

Tablica 4. Model vjerojatnoće očekivanoga glasovanja na izborima

Varijable:	Regresijske beta vrijednosti	
	IEA studija	Hrvatska
SES-varijable:		
1. Spol	0,06	0,04
2. Kulturni status (broj knjiga u obitelji)	–	0,00
3. Obrazovanje oca	0,02	0,04
4. Obrazovanje majke	0,02	0,02
5. Materijalni status obitelji (subjekt. proc.)	–	0,04
Školsko iskustvo:		
6. Učenje u školi o glasovanju na izborima	0,17	0,18
7. Školska klima: mogućnost za raspravu	0,05	0,03
8. "Pig" (predmet "Politika i gospodarstvo")	–	0,12
9. Političko znanje*	0,19	0,06
Medijske varijable:		
10. Praćenje vijesti u novinama	0,08	0,06
11. Praćenje vijesti na televiziji	0,09	0,05
Ostale varijable:		
12. Politički interes učenika	0,16	0,23
13. Odnos prema demokraciji	–	0,14

Napomena: Iako model nezavisnih varijabli u našoj i IEA studiji nije u cjelini identičan, ipak je usporedba korisna; * u našem ispitivanju "političko znanje" bilo je skromno mjereno na samo pet zadataka pa ovdje njegove efekte treba uzeti uz oprez.

Bez obzira, dakle, na određene razlike između ovih dvaju modela izvora vjerojatnoće glasovanja na izborima, ipak je očito da su dvije varijable u obama modelima vrlo važne za očekivano glasovanje, a to su razina političkog interesa učenika¹ te opaženo školsko učenje o važnosti glasovanja na izborima. U IEA studiji važno je bilo i građansko znanje (u ovoj je studiji indeks građanskog znanja, za razliku od našega, bio vrlo složen), dok je u našem modelu, što je zanimljivo, velika uloga pripala i školskom predmetu "Politika i gospodarstvo" ("Pig"). Ovo je zanimljivo tim više što su naše druge analize pokazale da "Pig" ima malu prognostičku vrijednost u objašnjavanju političke

¹ Problem je, međutim, u tome što su učenici u Hrvatskoj pokazali znatno (gotovo dvostruko) nižu razinu političkog interesa nego učenici u IEA studiji.

svijesti ili političkog djelovanja učenika. Međutim, ako “Pig” ima veliku ulogu u objašnjenju očekivanog glasovanja na izborima, to nije nevažno; to upozorava na važnost sustavne političke edukacije u razvoju barem nekih oblika političke participacije učenika. U našem je istraživanju i odnos prema demokraciji kao najboljem obliku vladavine imao određenu značajnu ulogu za očekivano glasovanje na izborima. Ovo je pokazatelj svijesti o političkoj legitimaciji učenika, a ona se pokazuje kao važan faktor u objašnjenju prakse građanstva učenika (očekivanog glasovanja).

Naš je model objasnio otprilike 17% varijance u očekivanom glasovanju učenika, dok je IEA model objasnio za sve ispitane zemlje približno 20%. Treba, međutim, naglasiti da su postojale i znatne razlike među zemljama u IEA studiji (trinaest zemalja). Tako je, na primjer, isti model objasnio samo otprilike 11% varijance u vjerojatnosti glasovanja učenika u Sloveniji, 14% u Poljskoj, te čak 30% u Čileu (IEA, 2002; 155). Važno je opaziti da su tri varijable u njihovu i našem modelu bile odlučujuće, a to su politički interes, opaženi zadatci školskog učenja o važnosti glasovanja, te građansko znanje (a u našem slučaju zastupljenost školskog predmeta “Pig” u školi). Ovi podatci, dakle, jasno upozoravaju (a to je naglasak i u IEA studiji) da je školsko građansko obrazovanje (političko obrazovanje) važno za razvoj političke participacije učenika. Treba, također, naglasiti da škole moraju preciznije isplanirati ciljeve i zadatke građanskog obrazovanja, te o njima stalno voditi računa u ostvarivanju svih svojih programa. Ako ciljevi nisu jasno taksonomski artikulirani, te osviješteni i prihvaćeni od nastavnika, vjerojatno je da se neće sustavno ni ostvarivati. Nije teško zaključiti kako tu ima problema.

Međutim, naše istraživanje, kao i ono u IEA studiji, jasno pokazuje da školska klima ili otvorena mogućnost za razrednu raspravu nema u postavljenom modelu znatniji utjecaj na očekivano glasovanje na izborima učenika. Zanimljivo je, pak, pritom spomenuti kako ni istraživanje Hahn (1998.) nije pokazalo znatniju korelaciju između školske klime (otvorene rasprave) i različitih političkih stavova srednjoškolaca u pet ispitanih zemalja (korelacije su bile beznačajne ili vrlo niske, najveća korelacija je bila između školske klime i političke efikasnosti (vjerovanja da ljudi mogu utjecati na vlasti, $r = 0,26$) (Hahn, 1998.: 196). Hahn je zaključila da je školska klima važna za razvoj stavova koji imaju potencijal za poticanje kasnije građanske participacije. Međutim, zaključuje ona, “male korelacije pokazuju da otvorena razredna klima sama nije dostatna za razvoj pozitivnih političkih stavova” (1998; 233). To upućuje na zaključak da je širi kulturalni kontekst važan za posredovanje efekata razredne klime. U svakom slučaju, ovo pitanje zavrjeđuje buduće sustavno istraživanje.

Zaključci

Istraživanje je pokazalo da se u različitim zemljama spolne razlike odražavaju slično i različito, što ovisi o pojedinim dimenzijama, na razvoj političke kulture mladih. Na neke dimenzije djeluju različito, dok na neke uopće ne djeluju. Tako su različita međunarodna komparativna istraživanja (C. Hahn, IEA studija) pokazala da spol proizvodi malo razlika u većini zemalja, dok u nekim zemljama proizvodi određene razlike na samo nekim dimenzijama političke kulture. Ali u cjelini istraživanja su pokazala da su i one utvrđene spolne razlike bile minimalne (efekti su se kretali od 0,03 do 0,27 u različitim zemljama). C. Hahn je iz toga zaključila da su efekti spola među mladima mini-

malni. Iz toga bismo mogli zaključiti kako razvoj građanske političke kulture ide u smjeru uravnotežene demokratske kulture više republikansko-liberalnoga nego klasičnoga liberalnog tipa.

IEA studija je pokazala da u nekim zemljama na nekim dimenzijama građanske svijesti i prakse građanstva postoje razlike među spolovima, dok u drugima ne postoje. Tako je istraživanje u ovoj studiji pokazalo da nema spolnih razlika u razumijevanju tzv. konvencionalnoga građanstva (sudjelovanje na izborima itd.), ali u nekim zemljama postoje razlike u razumijevanju i prihvaćanju socijalno-aktivnoga građanstva. U IEA studiji postoje razlike u političkom interesu učenika, dok u nas tih razlika nema. Zanimljivo je da u IEA studiji postoje razlike u očekivanom konvencionalnom djelovanju (muški ispitanici više prihvaćaju ovaj oblik djelovanja nego žene), dok su u našem istraživanju razlike u korist žena (učenica). Protestno djelovanje je u korist muških ispitanika u našem i IEA istraživanju. Sve ovo upućuje na zaključak kako u nas spol još uvijek predstavlja veći izvor varijacija u političkoj kulturi nego u brojnim drugim zemljama Europe i Amerike. Ali istraživanje pokazuje da je veća razlika u razumijevanju građanstva nego u praksi građanstva. Ipak, sva istraživanja, pa tako i naše, pokazuju da se, barem što se tiče mladih, ne bi moglo više pojednostavnjeno govoriti u građanskoj kulturi kao “muškoj kulturi”. I sve ovo pokazuje da je spol još uvijek sociokulturalni, a ne samo biološki fenomen, te da socijalizacijski modeli i dominantne vrijednosne orijentacije društva još uvijek oblikuju neravnotežu u spolnim odnosima i koncepcijama građanstva. Zato spolne razlike treba kontinuirano istraživati te pratiti promjene i trendove. Bilo bi idealno kad bi se moglo utvrditi da ne postoje razlike po spolovima. Tada bismo mogli govoriti o građanskoj kulturi kao spolno nepodijeljenoj. To još uvijek nije tako, ali postoje težnje u tom smjeru, jer i naše istraživanje pokazuje da spol ne proizvodi jake razlike, iako još uvijek proizvodi znatne efekte na važnim dimenzijama građanstva (veze se kreću od 0,03 do 0,22, ovisno o pojedinoj dimenziji). Put do spolno uravnotežene političke kulture koja će jamčiti političku jednakost *de jure* i *de facto* svima, bez obzira na spolne razlike, već je trasiran, iako još nije u cjelini savladan.

Drugi zadatak našeg istraživanja bio je vezan za analizu uzroka očekivanoga glasovanja na izborima u odraslo doba. Dakako da je to važno istraživati s obzirom na činjenicu da je glasovanje na izborima ključna kriterijska varijabla političke participacije građana u demokraciji. Koristili smo sličan model kao i IEA studija. Ponajprije nas je zanimalo utječu li varijable “školskog iskustva” (školska klima ili opažena mogućnost za otvorenu raspravu u razredu i na nastavi, te opaženi zadatci školskog učenja, među kojima je bio i zadatak učenja u školi o glasovanju na izborima) na očekivano glasovanje učenika. Istraživanje je prije svega pokazalo da je “školska klima” u našim školama znatno ispod one koju su učenici opazili u IEA studiji. Što se tiče opaženih zadataka školskog učenja, tu razlika nije tako velika, ali su i tu naši učenici nešto slabiji od IEA prosjeka.

Kako bismo mogli bolje procijeniti utjecaj varijabli “školskog iskustva” (klime i opaženih zadataka odgoja) u model je bilo potrebno uključiti i osnovne sociodemografske varijable (spol i SES), potom “medijske varijable” (praćenje vijesti u medijima), te političke varijable (politički interes učenika i odnos prema demokraciji kao obliku vladavine). Model je bio sličan onomu iz IEA studije. Pritom su dobiveni zanimljivi rezultati: U IEA studiji, kao i našoj, sociodemografske varijable i medijske varijable nisu

imale utjecaja na očekivano glasovanje učenika. Od političkih varijabli bio je važan politički interes učenika, a u našem slučaju i odnos prema demokraciji. Zanimljivo je da iz školskih varijabli “školska klima” (opažena mogućnost za otvorenu razrednu raspravu) nije imala utjecaja na očekivano glasovanje u objema studijama. Međutim, druga varijabla – opaženi zadaci školskog učenja – napose opaženo učenje o glasovanju u školi, imala je u objema studijama znatan utjecaj na očekivano glasovanje učenika u odraslo doba. U IEA studiji sličan efekt imalo je i školsko znanje, a u našoj zastupljenost nastavnog predmeta “Pig” (“Politika i gospodarstvo” u srednjim školama). Vrlo je važan nalaz da političko obrazovanje (u nas reflektirano kroz predmet “Pig”) i artikulirano školsko podučavanje učenika o važnosti glasovanja ima znatan učinak na projekciju njihove buduće participacije na političkim izborima. Ovo istraživanje potvrđuje važnost škole u političkom obrazovanju i razvoju osnovne građanske orijentacije učenika. Utjecaji škole nisu osobito veliki, ali su statistički značajni i ohrabrujući. Inače, to pobija neke teze i sumnje o važnosti političkog obrazovanja u školama, iako je dosta teško precizno razlučiti doprinose školskog učenja od širih socijalizacijskih utjecaja. Istraživanja u svakom slučaju valja nastaviti i pomno ih metodološki planirati.

Literatura

- Amadeo, J.-A./ Tortney-Purta, J./ Lehmann, R./ Husfeldt, V./ Nikolova, R., 2002.: *Civic Knowledge and Engagement: An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries*, The International Association for the Evaluation of Education (IEA)
- Hahn, C. L., 1998.: *Becoming Political*, State Univ. of New York Press, New York
- Pateman, C, 1998.: *Ženski nered*, Ženska infoteka, Zagreb
- Torney-Purta, J./ Oppenheim, A. N./ Farnen, R. F., 1975.: *Civic Education in Ten Countries: An Empirical Study*, John Wiley and Sons, New York
- Torney-Purta, J./ Lehman, R./ Oswald, H./ Schulz, W., 2001.: *Citizenship and Education in Twentyeight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*, IEA
- Vujčić, V., 2003.: Konceptija i praksa građanstva kod hrvatskih srednjoškolaca, *Politička misao*, (40) 3: 3-37

Vladimir Vujčić

*GENDER DIFFERENCES AND EDUCATIONAL EXPERIENCE IN THE
DEVELOPMENT OF THE SENSE AND THE PRACTICE OF
CITIZENSHIP OF YOUNG PEOPLE*

Summary

Two analyses have been carried out for the purpose of this study. The first refers to the analysis of the gender differences in the development of civil sense (understanding citizenship) and the practice of citizenship (practicing citizenship). The second refers primarily to the analysis of the variables of the “school experience” (the school climate or the perceived opportunity for an open classroom discussion, and the variables of the perceived tasks of classroom learning or education) and how they influence the expected voting behaviour of adults.

The findings were compared to similar international comparative studies (the 2001 IEA study, C. Hahn’s study of 1998). Our study has shown that the gender differences regarding the civil political sense and the culture among young people have been diminishing but have not fully disappeared, and that there are significant differences among individual countries in that respect. Our research has shown that there are significant gender differences in their understanding of citizenship; these differences are somewhat smaller for the variable of the practice of citizenship among high-school students. However, those differences are not particularly pronounced. It seems that it is no longer justified to talk about civil political culture as “male culture”, though gender still creates marked differences – but no longer solely in favour of men. We have not come to the end of the road leading to a balanced civil political culture yet, at least regarding gender. And secondly, our study has shown that the political education of students and the perceived tasks of political education in schools influence the expected adult voting behaviour. This confirms the thesis that the classroom political education is relevant, at least to a limited degree, for the key variables of civil sense and practice.

Key words: citizenship, the young, students’ political education, gender differences, gender

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10 000 Zagreb.